

Hegel eszméi XIX. századi tankönyveinkben

A XIX. században Magyarországon még kevesen ismerték, nemigen értették és csak elvétve értékelték helyesen a hegeli rendszert. Ezen kevesek közé tartozott Warga János (1804—1875), akit a filozófiatörténet filozófusként, a neveléstörténet pedagógusként tart számon, és aki olyan életművet alkotott Hegel szellemében, amelynek feltárása, értékelése még nem történt meg. Sem a magyar filozófiatörténet, sem a magyar neveléstörténet nem foglalkozott még műveivel érdemük szerint. Pedig Warga János életműve figyelmet érdemel, már csak azért is, mert ritkaságszámba megy tudománytörténetünkben, hogy magyar tudósok „objektív és szubjektív nehézségek egész garmadája ellenére megpróbálták lépést tartani a filozófiai tudomány ápolásában és terjesztésében a nagy művelt nemzetek gondolkodóival”.¹

Warga János, aktív működésének csaknem fél évszázadnyi ideje alatt, mindig azon munkálkodott, hogy kora tudományos színvonalán álló műveket alkosson, és a legkorszerűbb eszmékkal ismertesse meg tanítványait. Tudós volt (1835-től Akadémiánk tagja) és pedagógus, a szó legnemesebb értelmében. Művei nagyrészt tankönyvek. Sándor Pál szerint ugyan: „Se szeri se száma azoknak a könyveknek, amelyek kifejezetten oktatási célokra, az önállóságra törekvés leghalványabb vonása nélkül készültek. Hogy ezek nem számítanak bele semmiféle filozófiatörténetbe az minden kétségen kívül áll.”²

A magyar művelődés- és tudománytörténet azonban nem fogadhatja el általános igazsággént e fenti megállapítást. Sajátos történelmi és publikációs viszonyaink is indokolják, hogy bizonyos esetekben különösen felfigyeljünk bizonyos tankönyvek fontos eszmetörténeti jelentőségére. Warga János műveinek ismeretében bátran állíthatjuk, hogy az ő tankönyvei más megítélés alá kell hogy essenek. Warga nem pusztán Hegel rendszerét ismertető összefoglaló munkákat adott ki, hanem filozófiai és pedagógiai rendszert alkotott Hegel szellemében, melyet tankönyvek formájában publikált és terjesztett. Warga János el kell hogy foglalja az őt megillető helyet a magyar filozófia történetében, hiszen ha csak az az érdeme, hogy Hegel rendszerét „a művelt s gondos honi nyelven kortársai felvilágosítására s hasznára”³ előadta, már akkor is tett annyit, hogy érdemes legyen életművét kiemelni a feledés homályából.

¹ SÁNDOR PÁL: *A magyar filozófia vázlatos története I.* Bp. 1968. 3.

² SÁNDOR PÁL: I. m. 5.

³ *Philosophiai Pályamunkák.* Első kötet. Buda, 1835. Almási Balogh Pál Felelete. 142.

I. Warga János fellépése, és részvétele a magyar „Hegel-vitá”-ban az 1830-as években

Hegel rendszere olyan nagy hatással volt a magyar szellemi életre, a filozófiai gondolkodásra, mint a skolasztika óta egyetlen más rendszer sem. Az 1830-as években, röviddel Hegel halála előtt, de főképp közvetlenül utána, különféle folyóiratokban ismertetések, értelmezések és bírálatok jelentek meg Hegelről és munkásságáról.

Hegel első hazai követői és megismertetői olyan protestáns lelkész-tanárok voltak, akik hosszabb-rövidebb ideig német egyetemeken tanultak. A legkiemelkedőbb magyar hegelianus, Erdélyi János, aki az esztétika területén alkalmazta sikeresen a hegeli dialektika tanításait. Hatással volt még Hegel rendszere Horárik Jánosra, Vasvári Pálra és a jobboldali hegelianus Szeremley Gáborra. Tarczy Lajos, Taubner Károly és Warga János politikailag a köznevelési liberalizmust, filozófiailag a magyar hegelianusok baloldali szárnyát képviselték. Egyet kell értenünk Hajós Józseffel,⁴ akinek véleménye szerint ez körülbelül a német „centrum”-nak felelt meg (akik szintén nem kapcsolták össze a dialektikát a vallásellenes küzdelemmel), de azért ők magyar viszonylatban mégis baloldalinak számítottak.

A magyar hegelianusok szellemi életünk fellendülésének eszközét, a haladás útját látták Hegel tanaiban. Tarczy Lajos szerint (akit Pápán filozófiai katedrájáról lemondásra kényszerítettek, mert Hegel tanait terjesztette az ifjúság köreiben), a haladást egyedül Hegel filozófiája teszi lehetővé, tehát Hegelt kell követni, ha haladni akarunk. „Vagy tán Hegel esztanja nem haladás? . . . hiszen mindenben, ami valósággal új, haladás van . . . Igenis! az emberiség halad szakadatlanul s ne hidje senki, hogy a múlt század vége óta a philosophiai világ megállt, s különösen Krug volna a ne tovább”⁵.

Hegelianusaink legnagyobb ellenfele Vecsey József, aki 1838-ban az *Athenaeum* hasábjain (névtelenül) publikálta *Barátságos kérelem Hegelt követő honfiainkhoz*⁶ című cikket, amely tulajdonképpen az úgynevezett „magyar Hegel-vita” indítója volt.

Vecsey méltatlankodva állapítja meg, hogy Németországban az egyik filozófiai rendszer követi a másikat, és mindegyik egymással ellenkező tanokat hirdet. A legújabb, a hegeli filozófia — amely Vecsey szerint — érthetetlen és homályos, fogalomzavarából ritkán emelkedik ki egy értelmes gondolat. Kéri, hogy ne homályos tételek magyarázgatásával, hanem következetes és logikus érveléssel tegyék érthetővé számára az új tanokat.

Írásában Vecsey utal Warga János egy korábbi cikkére,⁷ amelyből idéz is:

„Hegel fenomenológiája előbocsátása után átmegy a logicára, és itt a közvetlen VAN-on kezdve a lényegen és a fogalmon fölfelé mozogva emelkedik az általános gondolat határozásokra. A logicából, mint dialecticus közvetítéssel előállott tárgyba átmegy a természetre, s itt is a phisicának mint közvetlen VAN-nak előbocsátása után, a természet közvetlen VAN-ján, lényegén és fogalmán emelkedik ennek egyetemes, szükséges és általános határozataira, vagy szerkeszti a természetphilosophiát, távol minden pozitíve előadott teremtési bíbelődéstől, miben akarják némelyek helyezni a természetphilosophiát. Végre a kettőnek, úm. a logicának és a természetphilosophiának közvetítése után a szel-

⁴ HAJÓS JÓZSEF: *Néhány hegeli vonatkozás a magyar filozófiai irodalomban.* = *Filozófiai tanulmányok.* Bukarest 1957. 207.

⁵ Idézi DOSKAR ÉVA: *Hegel magyar utókor.* Pécs, 1939. 16.

⁶ *Athenaeum* 1838. I. félév 21. szám 321–328.

⁷ WARGA JÁNOS: *Philosophiai nézetek.* Figyelmező 1837. II. félév 25. sz.

lemi világ közvetlen adatainak, ezek lényege és fogalma után emelkedik a szellemi világ egyetemes, szükséges és általános ismeretére. Itt mutatja ki, mint tetőponton az általános ideát.”

Ha eltekintünk a fogalmazás tagadhatatlan nehézkességétől — ami nem csoda, hiszen ebben az időben még hiányzott a magyar filozófiai „műnyelv” — Warga János Hegel értelmezése meglepően pontos, logikus, világos.

Vecsey kérdései a magyar hegelianusokhoz a következők voltak:

„Mi a közvetlen VAN? mellyel kezdve Hegel a lényegen és a fogalmon felfelé mozogva emelkedik az általános gondolat határozásokra?” — „Lényeg-e ez vagy fogalom? Ha lényeg, — hogy fejlődik, hogy mozog ki belőle a fogalom? Hogy áll elő belőle a lényeg? Ha lényeg is fogalom is egyszerre mind hol válik belőle külön, s mikor e két különböző elem?” — „Csupán dialecticus közvetítéssel hogyan állhat elő a természet?” — „Milyen elvek alapján formálja át Hegel a dialecticus logikát?”

Warga János röviddel Vecsey cikkének megjelenése után válaszol e kérdésekre az *Athenaeum* hasábjain a *Hegelt követő honfiainkhoz intézett barátságos kérelemre nyilatkozás*⁸ című vitairatában. Ebben leszögezi, hogy Hegel rendszere a legtartalmasabb és legzártabb szerkezetű, minden eddigi filozófia között. Rátérve Vecsey kérdéseinek megválaszolására a VAN fogalmának magyarázatával kezdi. Minden, ami a fizika vagy a szellemi világban feltűnik, közvetlen VAN.⁹ Így a gondolati világban a közvetlen VAN = gondolkodás. A természeti világban a VAN = térben létező és mozgó testek. A közvetlen VAN „sem lény, sem fogalom önmagában” de elvont tulajdonságainak meghatározása is egymásravezetővé teszi a tartalmas fogalommá emelhető. „VAN = minden és minden = VAN” írja Warga „de beható gondolkodás által eszmékké emelendő.”

A lét hegeli fogalmának magyarázata után Warga kitér a hegeli dialektikára is.

„Hegel dialecticájának lényege az, hogy ő minden tiszta gondolkozási VAN-nak ellentétét vagy tagadását teszi, és mind a tiszta gondolkozási VAN-nak, mind ellentétének határozásait fejtegeti mégpedig úgy, hogy a mint a határozások egy vagy más oldalon elenyésznek, a másiknak határozásai szükségképpen megmaradnak, vagy az elvont és tagadó gondolkodás mindig gondolkozási állítónak közvetítetik. Így látszik, hogy a Hegel vitázó módorja mely mindig közvetlen VAN-ból indul nem üres schematismus, hanem tartalmas gondolkozási módszer, nem tétel és ellentétel összetétele mint Fichteé, hanem tétel és ellentétel egymásra viszonyított gondolkozási közvetítése; nem kategóriák üres alkalmazása a gondolkozás tárgyaira, hanem megfordítva, ezek szoros gondolkodás után lényé, fogalommá, eszmékké földolgozása. Így nem csak át nem változása az aristotelesi dialecticának mint fölszólító gondolja, de azzal nem is rokon, nem is jó általa létre a természeti és szellemi világ mint fölszólító akarja, hanem Énünk ezek fölött mint adatok fölött gondolkodik, fogalmat és eszméket alkot.”

Mindez értékes összefoglalása a hegeli dialektikának.

Warga János után Szeremley Gábor szolt hozzá a vitához, de véleménye különbözött Wargáétól. Szeremley szerint Warga figyelmen kívül hagyja, hogy Hegel egész rendszere az istenségen alapszik. Szeremley a hegeli filozófia hármas szerkezetében a keresztény vallás alaptételeinek tükörképét látja.

⁸ *Athenaeum* 1838. I. félév. 721–728.

⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy a VAN kifejezést Warga János itt a Sein=lét értelemben használja. Az Akadémiának 1844-ben beküldött kézírata: *Észtani műszavak* c. művében már nem a VAN-t, hanem lét szót használja. *Észtani műszavak* (1844. november), MTA Könyvtára, Kézirattár, Nyelvtud. 2. r. 23/11.

¹⁰ *Figyelmező* 1839. II. köt. 92–109.

Warga János állást foglal Szeremley teológiai értelmezése ellen *A philosophia tekintettel Szeremley Gábor Értekezésén Hegel a mint van*¹⁰ című tanulmányában. Tiltakozik a dialektikának a Szentháromságtannal való azonosítása ellen. „Amikor Szeremley ezt teszi — írja Warga — akkor a nagy philosophust scolasticussá alacsonyítja”.

Warga a tartalmat és nem a formalizmust helyezi előtérbe Hegel filozófiájának értelmezésekor, s ez lehetővé teszi számára, hogy a filozófia olyan meghatározásához is eljusson, amely bizonyos pontokon az ifjúhegeliánusok felfogását is meghaladja, ha csak követelés formájában is.

„A philosophia — írja — scholasticismustól és mysticismustól menten eszméket fejtsen, elveket alkosson, ezek által az ész uralkodását alapítsa meg, majd a gondolkodó ész magas eszméi által vizsgálván a különös tudományokat, ezeket tökéletesítse.”¹¹

Vecsey nem elégszik meg a Wargától és Szeremleytől kapott válaszokkal, tovább kérdez és támad. A vita további menetének részletes ismertetése nem feladatunk, bár Warga János még néhányszor hallatja szavát, alapvető dolgok már nem hangzanak el. A továbbiakban a vita eltolódik a vallás és a hegeli filozófia viszonyának taglalása felé.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy hegeliánusainknak nem sikerült ugyan mestereiket az ellenféllel szemben tisztázniuk, de munkájuk mégsem volt hiábavaló, mert a későbbiekben a hegeli filozófia lassanként általános elismerésre és tekintélyre tett szert.

Ha Warga János szerepét próbáljuk értékelni a magyar „Hegel-vitában”, elmondhatjuk róla, hogy teljes meggyőződéssel állt ki a haladónak számító filozófiai rendszer mellett, írásából kitűnik, hogy jól ismerte és értette is Hegelt. Nyíltan vállalta véleményét, saját nevén írt, nem úgy, mint a névtelenségbe burkolódzó Vecsey. Kifejezésmódja ugyan valóban elég bonyolult, de nem „érthetetlen” és nem „borzalmas”, mint ahogy Horkay László egy régebbi és egy újabb tanulmányában jellemzi.¹²

Abban sem tudunk egyetérteni Horkay Lászlóval, hogy a vita során Warga János döntő vereséget szenvedett volna. „... nem csodálhatjuk, ha a roppant ötletes, és ellenfelei gyöngeségeit kihasználó Vecsey József úgy kikészítette a «pör» folyamán szegény Wargát, hogy szinte az egész ország rajta nevetett” — írja.¹³

Valószínűleg az az igazság (mint ahogy ezt egy levelében¹⁴ említi is), Warga nem tartotta méltó, felkészült vitapartnernek Vecseyt, aki tudvalevően csak a korabeli magyar, esetleg német nyelvű Hegel interpretálásokból tájékozódott a hegeli rendszerről, de az eredeti munkát nem ismerte.

Taubner, Tarczy és Warga is abbahagyta a vitát. Az előbbieknél másfelé fordult az érdeklődése, Warga pedig ekkor már megírta,¹⁵ sőt talán tanította is a hegeli logika szellemében írt *Gondolkodástanát*. Ő bízott a saját, Hegelre vonatkozó nézeteinek igazságában, és tudta, bármiféle vitában való győzelemlél többet ér, ha tanítványaival ismerteti meg Hegel tanait.

¹¹ WARGA János: *I. m.* 109.

¹² HORKAY László: *Hegel phaenomenológiája*. Szeged, 1943. 14. és uő: *A hegeli viták szerepe az egységes magyar filozófiai műnyelv kialakításában*. Magyar Filozófiai Szemle 1970/5. 295—305.

¹³ *I. h.*

¹⁴ Warga János Vandrák Andrásához. MTA Könyvtár Kézirattára Ms 302.

¹⁵ WARGA János jelentése az Akadémiának az 1839-es év folyamán végzett irodalmi munkásságáról. MTA Könyvtár kézirattára 310/1839.

II. Warga János hegeli szellemben írott filozófiai rendszere — tankönyvekben

Hazánkban Warga János volt a legkövetkezetesebb és legfáradhatatlanabb Hegel-követő. Míg sokan csak egy-egy eszmetörédeket vettek át Hegeltől, ő egy egész filozófiai rendszert alkotott Hegel szellemében.

Magyarországon az 1850-es években kialakult politikai helyzetben mindenféle tudomány művelése, így a filozófiáé is, nagy nehézségekbe ütközött. Bármiféle haladó gondolat akkor üldözendőnek számított. Ilyen körülmények között, olyan tankönyveket kiadni a gimnáziumi ifjúság számára, amelyek gondolkodásra serkentettek, nem volt kis vállalkozás.

Ha a kort, és abban a tudományos gondolkodás helyzetét fel akarjuk idézni, elég ha megemlíjtük Szász Károly¹⁶ írását, amely jól jellemzi az akkori állapotokat, a Nagykőrösi Református Gimnáziumban tanító tanárok helyzetét.

„Állunkat kiborotváltá ugyan Thun Leone reglementje a Schulrath minden negyed-évbén jelentést tett rólunk mint valami rendőri felügyelet alatt álló internáltokról, de azért mi szabadon hirdettük nemcsak a tudományt, hanem a hazafiságot is.

Szász azt is megjegyzi még, hogy a Nagykőrösi Gimnázium „az akkori kormány által kancsal szemekkel nézett *politikai és tudományos központ* volt”.

Nem szükséges azt bizonygatnunk, hogy milyen nagy szerepe volt ebben Warga Jánosnak.¹⁷ Most azonban szorítkozzunk csak filozófiai rendszerének rövid megismertetésére.

Előljáróban annyit kell elmondanunk, hogy Wargát a filozófiatörténet a baloldali hegelianusokhoz sorolja, mivel Hegel rendszerében a haladó vonásokat, a dialektika eszméjét részesítette előnyben. Eltérően azonban a német baloldali hegelianusoktól, ő nem kapcsolta össze a dialektikát a vallásellenes küzdelemmel.

Warga teljes filozófiai rendszert alkotott, amelyet tankönyvek formájában publikált. Írt logikát, természetfilozófiát, megírta a maga szellemfilozófiáját. Írt etikát, jogtant, államtant, vallástant, filozófiatörténetet. Emellett rendszeres pedagógiát is alkotott, melyben szintén fellelhetők hegeli gondolatok.¹⁸ Hegelhez hasonlóan ő is teljességre törekedett. Rendszerének fő gondolatai, melyek azonosak Hegelével, a következők.

Az ő felfogása szerint is minden természeti és társadalmi jelenség alapja az „abszolút szellem, abszolút eszme”, amely Warga terminológiája szerint egyszerűen „eszme”. Tehát ő is objektív idealista és az ő filozófiája is, miként Hegelé, belsőleg ellentmondásos. Mesterével együtt ő is vallja, hogy érzékelné csak konkrét tárgyat lehet, míg a gondolkodás nem függ közvetlenül a tárgyaktól. Neki is az a véleménye — és erre tanítja tanítványait is —, hogy gondolkodással, a fogalmak segítségével a tárgyak általános és lényeges jegyeit felismerhetjük.

Miként a korabeli Németországban, Magyarországon is szűklátókörű empirizmus uralkodott a tudományokban, a tudományok oktatásában még inkább. Akkoriban sokan kételkedtek az elvont gondolkodás hatékonyságában, sőt egyenesen lebecsülték, a magyar szellemtől távol állónak tartották. Szontagh

¹⁶ Szász Károly emlékezése a Nagykőrösi Gimnáziumra. Fővárosi Lapok 1879. 291. sz.

¹⁷ Csábító lenne részletesen beszámolni Warga János haladónak számító, sőt sokszor forradalmi politikai nézeteiről, melyeket gondosan elrejtett, de a figyelmes olvasó felfedezheti minden sorában.

¹⁸ Műveinek felsorolását lásd az Irodalom-részben.

Gusztáv¹⁹ konzervatív filozófusunk kimutatta, hogy milyen korszerűtlen nálunk a filozófiai szemlélődés: „a nemzet ép veleje, s gyakorlati élettől el nem tántorítható iránya” távol tart minket a Hegel-féle filozófia elterjedésétől „a magyar világ ennek nem kedvező”.²⁰

Erdélyi János így ír Wargáról ezzel kapcsolatban: „Hegel a lelkébe rögzítette az egyetemes szellem, az általános emberi ész kultuszát. Mint vérbeli hegeliánus, szatirikus hévvel védi meg Szontaghék támadásával szemben a német idealizmust s ezzel a filozófia teoretikus jellegét.”²¹

Tehát láthatjuk, hogy Warga János hitt az elvont gondolkodás létjogosultságában, bár úgy, mint Hegel, ő sem értette meg a bonyolult kapcsolatot, ami az érzékelés és a gondolkodás között fennáll. Hegelhez hasonlóan az ő rendszerében is a gondolkodás nem a tudományos megismerés, nem a külső világ visszautkrözése, hanem a tudatban benne rejlő ismeretanyag tudatossá válása. A megismerés e szerint a koncepció szerint a szellem önfelismerése.

Az a hegeli gondolat is világosan kivehető Wargánál, hogy a fogalom minden létezőnek a lényege, az anyag csupán külső burka. Hegellel együtt ő is vallja, hogy az értelem minden létezőnek sajátja, a világ értelmes és logikus, olyan törvények szerint fejlődik, amelyek gondolkodásunkra jellemzőek.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Warga János rendszerének lényege, Hegelhez hasonlóan, a lét és tudat azonosítása (Warga terminológiája szerint VAN = ész, később már lét = ész) és minden folyamatnak a gondolkodási folyamatra való visszavezetése. A gondolkodás az ő koncepciója szerint nemcsak feltárja a jelenségeket, hanem azok a gondolkodás által léteznek, keletkeznek és múlnak el.

Warga János rendszere hasonló területeket foglal magába mint Hegelé. Hogy miben *különbözik* rendszere Hegelétől, azt ő maga fogalmazta meg legjobban *A bölcsészeti tudományok rendszerének alapvonalai (Encyclopädia)* című munkája harmadik kiadásának előszavában:

„A bölcsészeti tudományok rendszerét azon iskola bölcsészeinek nézetétől, amelyek nyomán járok, t. i. a Hegel iskolájától eltérőleg, a lélektannal kezdem meg; tehát különbözöm:

1. Kiindulásra nézve, a mennyiben a bölcsészeti tudományok rendszerét a lélektannal kezdem meg; megkezdem pedig azt ezzel azért, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy lelki erőnk vagy tehetségünk fejlődése az első alap, mit ismernünk kell, azután kell ismernünk a kifejelett lélek munkásságának, mely a gondolkodásban áll, törvényeit; mindezek után ismeretünk megalapításának elveit, vagyis először a lélektant, azután a gondolkodást, végre az eszmetant, melyek egymáshoz alapító és megalapítottsági kölcsönös viszonyban állnak. De

2. Különbözöm az általam vallott iskolától a bölcsészet tartalmának rendszerré alkotási módjára nézve is, a mennyiben az egyes bölcsészeti tudományok tartalmát véve, mindig könnyebb és tapasztalatiabb tartalomról emelkedem nehezebbre és elvontabbra; még pedig úgy a nagyobb mint kisebb egészet tekintve; mert például: a lélektannak anthropologia részében vagy a természeti lélektanban, több tapasztalattal találkozhatni, mint a tudó lélektanban, ebben ismét többel, mint az öntudó- és önkakorban; továbbá a lélektan általán véve könnyebb fölfoghatású, mint a törvényekre emelkedő gondolkodásban; de ez ismét könnyebb, mint az elvont elveket kereső eszmetan.

3. Különbözöm az általam vallott iskolától előadási módszerre nézve is, a mennyiben akármely egyes bölcsészeti tudományt mind egészet tekintve, abban az egyenkéntiesről emelkedem a különösrre, ettől az egyetemesre; de azért az egyes §-okban mindenütt az egyetemesebb fogalom alá viszem a különöset és egyenkéntiest, hogy a fogalom aztán,

¹⁹ SZONTAGH Gusztáv: *A német szemlélődő philosophia berlini táborozása*. Athenaeum 1842. I. félév 1.

²⁰ SZONTAGH Gusztáv: I. m. 17.

²¹ ERDÉLYI János: *A hazai bölcsészet jelene*. Pest 1857. 10.

mint concret vagy összetes fejljék ki, vagyis hogy a fogalom valódi legyen, valósuljon, és valóditást igényeljen; így módszeresen elemezt és szerkesztett, vagy visszamenő és előhaladó együtt, de úgy hogy az magából a gondolathól a egyetemes és különös ellentéteinek kiengesztelődése és egysége szerint fejlődik folytonosan, azaz: módszerem dialecticus vagy inkább geneticus.

En ezen böselkedési utat Aristotelesre gondolva mertem megkísérteni, viszonyítván Aristotelest Platoval, — mondom — csak megkísértem ezen böselkedési utat; azonban nem hibázom-e, és pedig nem hibázom-e igen nagyot? ezt vakmerően tagadni nem merném; ezt úgylis más ítéli meg és ítélje! de egyszersmind mutasson akár maga jobbat, akár az ellenkezőnek előnyét.”²²

Ezek után Warga János egyes műveit próbáljuk elemezni, nyomon követve bennük a hegeli gondolatokat, amelyeket ő — ne felejtjük el — már a 40-es évek elejétől kezdve tanított és terjesztett tanítványai között. Ezek a 17—18 éves ifjak, akik amúgyis olyan korban éltek, amely fogékonyra tette őket minden új eszme befogadására, magukban hordozták és továbbvitték ezeket a tanokat.²³

Hegel rendszerét követve vegyük először Warga János *logikai* műveit sorra. Logikai nézeteit a több kiadást megért *Gondolkodástan* kötetében fejtette ki. Mint már utaltunk rá, első „gondolkodástanát” még 1839-ben megírta (és tanította), de nyomtatásban csak 1853-ban jelent meg először. Míg Hegel nem írt külön formális logikát, hegelianusaink közül néhányan, köztük Warga is foglalkoznak a *hagyományos logika elemeivel*. (Ennek az az oka, hogy ennek tanítását középiskoláinkban akkoriban megkövetelték). Warga az előszóban utal erre.

„A gondolkodástannak, mint ilyen szükséges tudománynak szerkesztésére és előadására nézve két nézet lett uralkodóvá a bölcészek közt. Egyik a régi Arisztoteles-féle miszerint a gondolkodástan mint alaki tudomány egészen megkülönböztetik a metaphysicai tartalmas gondolkodástantól, a másik a Hegel féle magasabb értelmű gondolkodástan.”²⁴

Ez a szembeállítás Wargánál nem jelenti az arisztotelészi logika elutasítását, igazságtartalmának elvitatását, hanem logikai, sőt pedagógiai előzménynek tekintti, melyen keresztül vezet az út Hegel „magasabb értelmű” logikája felé.

Nézzük meg, hogyan viszonylik a hegeli dialektikus logika a formális logikához? És hogyan jelenik meg ez a viszony Warga János *Gondolkodástanában*?

Hegel logikájának alapvető elgondolása: a gondolkodásformákat a tartalommal való egységben vizsgálni, a gondolkodást a létezéssel való kapcsolatában és egységében felfogni, a logikát mint a világ megismerésének logikáját kidolgozni, a gondolatformákat fejlődésükben tekinteni. Ez nem jelent mást Hegelnél (és Wargánál), csak azt, hogy a gondolkodást mint dialektikus folyamatot kell

²² WARGA János: *A bölcészeti tudományok rendszerének alapvonalai*. Pest 1869. IV—V. 1.

²³ Itt volna érdemes megjegyezni, hogy a Nagykőrösi Gimnázium nyomtatott *Értesítői* az 1853—54-es tanévtől kezdve minden évben megjelentek. Ennek adatait egyeztetni lehetett a Nagykőrösi Gimnázium kéziratok Adattáiraiban található információkkal. (Lelőhelye a Dunamelléki Református Egyházkerület Könyvtárának kéziratára.) Eszerint ebben az időszakban Warga János tanította a nyolcadik osztályokban a „bölcészettani” tárgyakat heti 2 órában. Az évenkénti bontást nem érdemes itt ismertetni, de meg kell jegyeznünk, hogy az 1853/54-es tanévtől az 1872/73-as tanévig összesen 634 diák tanulta Warga János hegeli szellemben írt filozófiáját, csupán Nagykőrösön. (Az ország más gimnáziumaiban is használták a tankönyveket!) Ha figyelembe vesszük azt is, hogy olyanok kerültek ki a Nagykőrösi Gimnázium falai közül ebben az időszakban, mint Sziládi Aron és Galgóczy Károly, Akadémiánk tagjai, Hagymási Lajos a Kisfaludy Társaság tagja, Arany László és még sokan, akikből később ügyvédek, tudósok, tanárok, papok lettek, Warga tankönyveinek hatása nem elhanyagolható.

²⁴ WARGA János: *Gondolkodástan* II. kiadás 1861. Kecskemét, II.

elemezni, a gondolkodás, a megismerés történeti és fogalmi dialektikáját feltárni.

Ha gondosan végigolvassuk Warga János *Gondolkodástanát*, világos, hogy ő is, mint mestere Hegel, a fogalom, ítélet és következtetés elméletét új alapokra fekteti. Folyamatosan feltárja az átmenetet az egyik gondolatformától a másikba, a fogalom átnövését az ítéletbe, majd megismerteti tanítványait az ítéletformák és következtetési formák belső dialektikájával.

Ugyanilyen részletességgel — hegeli alapokon maradva — írja le az általános és különös egységének (amelyet ő általánosnak és egyenkéntiesnek nevez) dialektikus felfogását.

Hosszan idézhetnénk Warga *Gondolkodástanából* olyan részleteket, amelyekben fellelhetők a hegeli logika gondolatai. Erre sajnos egy ilyen rövid tanulmány keretében nincs lehetőség. Egy jellemző gondolatot azonban illusztrációként kiragadhatunk.

Mint tudjuk, Hegel megkísérli az elmélet és gyakorlat kölcsönhatását analizálni logikájában. A gyakorlat nála végső soron nem anyagi gyakorlat, hanem szellemi tevékenység. Ez a gondolat világosan megjelenik Warga János munkájában is.

„A szemlélődés is elmélkedés, csak hogy kizárólag öntudatunk világában az eszmék közt való elmélkedés és azok valósulásának keresése, az elmélet vagy tulajdonképpeni elmélkedés pedig az eszmék közt való mozgás, visszahatással a tapasztalatra.”²⁵

Nézzük meg végül Warga módszerét, amit *Gondolkodástanában* követ: „A gondolkodás egyes elemeitől emelkedem a gondolat részletes szerkesztésére, ettől ismét az egyetemesre, a szövevényesebb rendszertanba, melynek ismét csak elemeit érintem.”²⁶

Sándor Pál szerint módszerében Warga az indukciót a dedukció előkészítő szakaszának fogja fel, és a dialektikus elv érvényesítésére mutat az a törekvés, hogy az általános elérésével ne fejezze be a következtetési folyamatot, hanem magasabb fokon visszatérjen az egyes elemekre.

Összefoglalásképpen Warga logikájáról elmondhatjuk, hogy kora tudományos színvonalán álló munka. A logika akkori, legkorszerűbb eredményeit foglalja össze világosan, következetesen, helyenként igazán élményszerű példákkal világítja meg a sokszor bonyolult logikai tételeket.

Ha arra gondolunk, hogy *tankönyv* volt, különösképpen értékesnek kell tartanunk pedagógiai szempontból is. Tudjuk, hogy a jó tankönyvnek sokféle belső és külső feltételnek kell megfelelnie, hogy a tanuló megfelelő munkaeszköze lehessen.

A belső feltételek közül a legfontosabbak:

1. Tagolása, szerkezete tükrözze a tanítási-tanulási anyag felépítését, jelezze az anyag feldolgozásának módszerét. — 2. Segítse az egyéni tanulást, fejlessze a gondolkodást, a tanulási képességeket. — 3. Stílusa keltsen érdeklődést.

A külső feltételek szempontjából a tankönyv alakjának, fűzésének, a papír minőségének, a betűk nagyságának, a használt betűtípusok változatosságának van fontos szerepe a tanulhatóságban és a taníthatóságban.

Bár most a *Gondolkodástan*ról van szó, ez a megállapítás Warga minden tankönyvére vonatkozik. A jó tankönyv külső és belső feltételeinek ezek a könyvek maximálisan megfelelnek. Szerkezetük, felépítésük mintaszerű. A külső felté-

²⁵ WARGA János: I. m. 117.

²⁶ WARGA János: I. m. 2.

telekről csak annyit, hogy ma, 130 év után is jó kézbe venni őket. Szépek, jól olvashatók, a betűtípusok változatosak, a tartalomhoz illőek. Ezek a tankönyvek ma is példaként állhatnak tankönyvíróink és tankönyvkiadóink előtt.

A hegeli rendszert követve térjünk most át a logikáról a természetfilozófiára. Erről a témáról igazán csak röviden szólhatunk, csak az alapvető dolgokat kiemelve. Warga János 1842-ben adta ki *Természettan*²⁷ című munkáját. (Megírása követte, de kiadása megelőzte a *Gondolkodástant*).

E „protestáns felső reál és gymnasialis iskolák számára” kiadott művében ugyan nem mélyed bele abba a kérdésbe, hogy „hogyan lett az életműszertelen anyag életműszeressé” (vagyis az élettelen, élővé) és miképpen ment fel a természet a „növényektől egész az emberig”, de a *fejlődés elvének híve* és az embert is az emlősállatok közé sorolja. Így ír benne:

„Mint hogy az embernél a gerinc egyenes oszlopzattá van kiemelkedve, melynek alzatját a lábak, fejét pedig az agy finom velős idegzetével teszi; az ember is az emlős állatok közé tartozik, és valamint testére nézve egyenes és fölemelkedett alkatú, úgy az agyvelő idegeinél fogva szellemi erejével minden teremtmények fölött kiemelkedett és ura azoknak, amennyiben azokat esze által, mi a többenél mind hiányzik, haszonra tudja fordítani”²⁸

Ez a gondolat két szempontból is nagyon jelentős. Egyrészt azért, mert ebben nem követi Hegelt. Hegel természetfilozófiája tudvalevően erőteljesen szembehelyezkedett a francia materialisták evolucionalista nézeteivel, és különösen az ellen tiltakozott, hogy az ember az állattól származott.

Wargának az ember származására vonatkozó nézete azért is jelentős, mert még nem ismerhette Darwinnak *A fajok eredete* című munkáját, hiszen azt csak 1859-ben adták ki.

Van Warga *Természettan*ában még egy fontos gondolat. Ő az élőlények minőségi különbségeit anyagi elemek mennyiségi arányának változásából származtatja:

„Amint ezen különböző elemek különböző arányban vannak valamely testben, a szerint a föld különböző növényeket terem, a növények különbözőleg fejlődnek, különböző szemeket alkotnak, valamint az állatok kifejlése és neme eszerint különböző”²⁹

Warga a hatvanas évek elején rendszeres természetfilozófiát dolgozott ki. Ezt a művét nem tudta kiadni, de kéziratban talán megvan valahol. Ha előkerül, megtudhatjuk majd, tükröződik-e benne a darwinizmus.

Az azonban tény, hogy a most tárgyalt *Természettan*ban van egy külön paragrafus az életműves testek nemesítéséről, azaz arról a gyakorlatról, amely Darwin tanának egyik ösztönzője volt.

A fentiekén kívül az 1842-ben kiadott *Természettan* hasonló dolgokat tárgyal mint Hegel *Természetfilozófia* című műve. Tárgyalja a mechanikát, a hang, a hő és elektromosság problémáit, a növényi és állati szervezettel kapcsolatos kérdéseket.

Warga János többször és mindig magasabb szinten írta meg a maga *szellemfilozófiáját*.³⁰ Filozófiájának ebben a részében tükröződik leginkább a hegeli eszmék hatása. A következőkben szellemi filozófiájának témakörébe tartozó

²⁷ WARGA JÁNOS: *Természettan*. Pest, 1842.

²⁸ WARGA JÁNOS: *I. m.* 155.

²⁹ WARGA JÁNOS: *I. m.* 149.

³⁰ WARGA JÁNOS: *A bölcsészeti tudományok rendszerének alaponaljai*. Első kötet. Pest, 1869.

kérdéseket vesszük sorra. Induljunk ki abból az alapvető hegeli gondolatból, hogy a szubjektív szellem az egyéni tudat fejlődéstörténete. Ezt Warga így fejezi ki: „Gondolkodó énünk a maga lényegéből fokozatosan fejlődve közvetlenül jelentkezik.”³¹

A szubjektív szellem tanát Hegel három részre tagolja, az antropológiára, a fenomenológiára és a pszichológiára.

Ez a hármas tagolás Wargánál így alakul: 1. A lélek mint természeti egyed. 2. A tudó lélektan. 3. Sajátlagos szellemtan.

Az antropológiában az ember még úgy jelenik meg, mint a természetből alig kiemelkedő lény. Ebben a helyzetben még igen jelentős szerepet játszik az ember életében a földrajzi környezet. Ezt a hegeli gondolatot Warga így fogalmazza meg: „Az ember a természeti lények láncolatában egy tag, mint ilyen földünkön éli bolygói vagy planétai életét”.

Warga átveszi Hegeltől az emberfajok osztályozását és értékelését. Ő is, mint Hegel, a fehér (kaukázusi) fajt tartja „tökéletes lelki nyilatkozatúnak” egyetértve Hegellel, aki szerint csak „a kaukázusi fajban jut a szellem abszolút egységbe önmagával, csak itt lép a szellem teljes ellentétbe a természetességgel, csak itt jut el önmeghatározásához”.³²

Warga életkori szakaszbeosztása és ezek tartalma is megegyezik Hegelével. Hegelhez hasonlóan gondolkodik Warga a vérmérsékletről, az alvásról, az álomról, sőt ő mint pedagógus, aki a lélektan nagy jelentőségűnek tartja az ember nevelésében, érzékletes, világos példákat hoz.

Amikor a lélek tudatosítja önmagát, a lényeg állapotába megy át, és az énné válik. Ahogyan Hegel írja: „E magára irányuló reflexió révén a szellem végleg megszabadul a lét formájától, a lényeg formáját veszi fel és énné lesz.” Az énné válással megjelenik a tudat, amelynek fejlődésével, alakváltozásaival a fenomenológia foglalkozik. Warga ezt a hegeli gondolatot szép magyar nyelven így jeleníti meg:

„A lélek pusztán érzékelő vagy természeti egyed addig, míg a természettel szorosan szövetkezve van vagy míg a természet köteléke alól ki nem bontakozott. Tudó egy-énné lesz pedig, mihelyt a természetiességet magáról mintegy letörlötte, s annak fölébe emelkedett. A tudó lélek mostmár a külvilágot, a természetet mint tárgylagost magának ellébe teszi, azt vizsgálja, s ezáltal a külvilág az ő vizsgálódásának tárgyává lesz; a tudó lélek pedig a külvilágon fölül emelkedvén ezt magának vizsgálódás végett alája veti.”³³

A tudat különböző fejlődési fokokon keresztül öntudattá válik, ezzel a lényeg fogalommá fejlődik a szubjektív szellem szférájában. A fogalom pedig nem más, mint maga a szintetizáló ész. Ebben az összefüggésben arról a megismerési mechanizmusról van szó, hogy a megismerés a lét érzésétől a lényegen át halad a fogalom felé.

Hegel ezt a folyamatot mint a valóságos emberi megismerés fokozatait írja le, s ezeket a fokozatokat követi Warga János is, amíg az „érzéki tudat”, az „észlelet” az „értelmes tudat” fokozatain keresztül vezet tanulóit az öntudat kifejlődéséig. Ezt a folyamatot így foglalja össze:

„Miután a tudó lélek a külvilágot értelmesen megismerte, visszafordul magamagához és a saját énjét kezdi vizsgálni vagy öntudatra emelkedik, és pedig vizsgálja énjét a külvilággal való ellentétben, továbbá ellentétben más öntudó lényekkel, végre kiengesztelő-

³¹ WARGA János: *I. m.* 12.

³² HEGEL: *A szellem filozófiája*. Bp. 1968. 62.

³³ WARGA János: *I. m.* 52.

désben más öntudattal, mely által más öntudatának elismerésére, vagy közös öntudatra jut.”³⁴

„Midőn a lélek már öntudó, más öntudó lényekkel kiengesztelődésre jut s elismeri azt, hogy vannak vele egyenlő öntudó lények, akkor kezd a lélek valóban mint öntudó és ön-akaró szellem szabadon gondolkozni és cselekedni, s ez által emelkedik szellemiségre, mit vizsgálni a szellemtan feladata”.³⁵

Hegelnél a szubjektív szellem fokának harmadik mozzanata az antropológia és a fenomenológia szintéziseként jelenik meg és átvezet az objektivitás szférájába.

A hegeli pszichológia tárgya a szellemi képességek, az értelem és az ésszerű gondolkodás különbsége, stb. Ezeket a kérdéseket tárgyalja Hegel az „elméleti szellem” címszó alatt. (Wargánál is megjelenik mindez.)

Ezt követi az úgynevezett gyakorlati szellem, amelyen belül az érzelmi élet kérdései, különösen az akarat problémája áll a központban.

Az akaratot úgy tekinti Hegel, mint az elméleti és gyakorlati szellem egységét. Olyan aktusnak tekinti, amely mindig az elméleti felismerés birtokában dönt és ez esetben szabad. Hogyan alakul ez a kérdés Wargánál:

„Az elméleti és gyakorlati szabad akarat egysége az általános, a valódi szabad akarat... A szellem öncélját tudja, ezt akarja és valódtíja, s mindent erre vonatkozólag választ... ami igaz elméletileg, az jogos gyakorlatilag.”³⁶

Talán kimondhatjuk, hogy Warga itt közelít ahhoz az engelsi megfogalmazáshoz, mely szerint a tényleges szabadság nem más, mint a hozzáértéssel való döntés. Az akarat mint szabad szellem jelenik meg, dönt, és kezdetét veszi az emberi tevékenység, amely tárgyiassági formát ölt.

Ezzel átlépünk az objektív szellem világába. A szabadság — írja Hegel —, amelynek sajátja a szabadság tartalma és célja, maga elsősorban csak fogalom, a szellem és a szív princípiuma, s arra van rendelve, hogy tárgyisággá, jogi, erkölcsi, vallási, valamint tudományos valósággá fejlődjék.

Vessük először össze Hegel *etikai* nézeteit Wargáéval. (Warga önálló etikai művet is írt. Ez Bölcsészettanának negyedik kötete.)³⁷

Hogyan fogja fel Hegel magát az erkölcsöt? „Az erkölcsiség az objektív szellem betetőződése, magának a szubjektív és objektív szellemnek az igazsága.”³⁸

Hegel csak az olyan cselekedeteket tekinti igazán erkölcsösnek, amelyeknek nem a szubjektív önkény a mozgatóereje. A moralitás éppen azt a döntő mozzanatot fejezi ki, amely által az eredetileg külső kényszer jellegű jog belsővé válik. Tehát Hegelnél a moralitás belsővé vált jog.

Hogyan vélekedik erről a kérdésről Warga?

„Az ember, már mint eszes... öntudatra, önérzelemre, önelhatározásra emelkedett lény nem akarhat mást, mint az erényt, vagy oly szellemi akaratnyilatkozatot, miszerint az ember önelhatározólag, saját belsőjéből indulva ki, cselekedetét egyetemesen tökélytetésének valószínűsítésére célozza.”³⁹

„Az erény belsőnkéből önelhatározólag indul ki, s oda tér vissza megnyugtatólag minden belső kényszerítés nélkül.”⁴⁰

³⁴ WARGA János: *I. m.* 68.

³⁵ WARGA János: *I. m.* 68.

³⁶ WARGA János: *I. m.* 112.

³⁷ WARGA János: *Az ethica elemei*. Pest, 1863.

³⁸ WARGA János: *I. m.* 306.

³⁹ WARGA János: *I. m.* 10.

⁴⁰ WARGA János: *I. m.* 11.

Warga három szakaszra osztja erkölcsstanát: Erkölcsi eszmetanra, erkölcsi embertanra és erkölcsi világtanra. Ezekben belül foglalkozik az erkölcsstan fő elveivel, az emberi akarat és szabadság erkölcsi kérdéseivel, a bűn, az erény fogalmával, a jogosság, a jóság és a szeretet erényeivel.

Bár Warga erkölcsstana rendkívül értékes, és korát meghaladó gondolatokat is tartalmaz (pl. kifejezetten internacionalista elveket vall) mégis e dolgozat keretében azokra a nézeteire kell szorítkoznunk, amelyekben fellelhetők a hegeli eszmék. A családról Hegelhez hasonlóan gondolkodik Warga, de a társadalomról és az államról alkotott hegeli nézetek nem kaptak helyet a műben. Nem csoda, hogy Warga a 60-as évek elején nem fejthette ki szabadon nézeteit az államról,⁴¹ a társadalomról. Nem értett egyet Hegelnek azzal az államfelfogásával (ez kézírataiból világosan kitűnik), mely szerint az állam nem hatalmi szervezet, hanem egy osztályok fölött álló intézmény, amely egyedül hivatott és alkalmas a közjólét fenntartására. Nem hihette, hogy az állam az objektív szellem kiteljesülése a társadalmi fejlődés legmagasabb rendű, legtökéletesebb produktuma, mint ahogy azt Hegel állítja. Nem hitte és főleg nem tanította ezt azokban az években, mikor a Habsburg abszolutizmus teljes súlyával nehezedett a már szinte nem is létező magyar államra.

Jól nyomon követhetők a hegeli eszmék a magyar *filozófiatörténeti* írásokban is. Warga János 1863-ban adta ki *A bölcsészettan történetének alapvonalai* című munkáját. Bölcsészettana szerkezetileg és tartalmában is követi a hegeli filozófiatörténetet. Megfogalmazza, sőt tanítja is azt a hegeli gondolatot, hogy a vallás végső fokon felolvad a filozófiában, az abszolút szellem mellett nincs helye Istennek. „A bölcsészettan a vallás igazságait magába venni, földolgozni, s saját eszméivel egyesíteni tartozik.”⁴²

El kell ismernünk, hogy a XIX. századi Magyarországon egyetlen filozófus sem ismertette nagyobb hozzáértéssel, súllyal és terjedelemben Hegel filozófiáját mint Warga filozófiatörténete. Sőt az ifjúhegeliánus mozgalom képviselői (Strauss, Bauer, Feuerbach, sőt Ruge) filozófiai gondolatainak elemzése is helyet kap a műben.⁴³

Ezzel végére is értünk Warga János filozófiai jellegű művei elemzésének. A teljesség igénye nélkül próbáltuk nyomon követni a hegeli gondolatok jelentkezését ezekben az írásokban. Csak a lényeges dolgokkal foglalkozhattunk, így sok részletkérdés megválaszolatlanul maradt.

Van még egy terület, ahol fellelhetők hegeli vonatkozások Wargánál és ez a pedagógia.

III. Warga János pedagógiai rendszere és a hegeli eszmék

Warga János korának kiemelkedő pedagógusa, pedagógiai teoretikusa volt. Számos tanulmányt, cikket írt a nevelés kérdéseiről, gyakorlati pedagógiai tevékenységet fejtett ki, iskolaszervezői munkássága is kiemelkedő jelentőségű. E tanulmány keretében pedagógiai munkásságának csak egy vonatkozását

⁴¹ Meg kell jegyeznünk, hogy írt Bölcsészeti államtant, de ennek kéziratát nem sikerült megtalálnom. Valószínűleg a Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztályának részlege őrzi a Nagykőrösi Református Gimnázium anyagai között.

⁴² WARGA János: *A bölcsészettan történetének alapvonalai*. Pest, 1863. 196.

⁴³ Idézzük emlékezetünkbe ismét, hogy tankönyvről van szó, és a XIX. század 60-as éveinek elején vagyunk Magyarországon!

emelhetjük ki, azt, hogy pedagógiai rendszerében hogyan tükröződnek a hegeli eszmék.

Warga János három kiemelkedő rendszerező pedagógiai munkát adott ki. Ezek a következők: *Egyetemes és elemi oktatástan*. (Tanmódszer és methodica) mindkét hitv. evang. Huologicum seminariuumok s főleg praeparoudiák számára. Pest 1858. — *Nevelés és oktatástan kézi könyve*. Pest, 1860. — *Gymnasiumi Paedagogia*. Pest, 1873.

Hegelnek a nevelés szükségességére és nagy fontosságára vonatkozó felfogása logikusan következik filozófiai nézeteiből. Ha az emberiség fejlődése nem egyéb, mint a szellem kibontakozása, a szabadság öntudatosulásában való előrehaladás, akkor, minthogy az egyes ember fejlődése az egész világtörténelmet mozgató világszellem kibontakozásának megisméltése, a nevelés feladata az egyénben a szellem szabadságának megvalósulását elősegíteni.

Hegel szerint az állat természeti lény. Az ember azonban kettős lényegű, egyrészt természeti, másfelől szellemi lény. Az ember azonban nem szabad, rabja a természeti feltételeknek és csak nevelés útján emelkedik a természet korlátai fölé, a szellem szabadságának világába.

A pedagógia — mondja Hegel — az a művészet, amellyel az embereket erkölcsösebbé tesszük. A nevelés az embert természetes lényként veszi, és megmutatja az utat, hogy újjászülessék, vagyis hogy első természetit második szellemi természetté változtassa át úgy, hogy az, ami szellemi, megszokássá váljék. „Hegel szerint tehát a nevelés szükségességét és egyben a gyermek jogát a neveletésre az indokolja, hogy az ember rendeltetése a tudatos erkölcsiség fokára való felemelkedés, és ezt a rendeltetést csak nevelés útján értheti el.”⁴⁴

Warga János *Neveléstanában* ezt a hegeli gondolatot a következőképpen fogalmazza meg:

„Mint az állati életben minden a kényszerűség vas törvénye szerint történik, úgy az emberi állományban is a testi oldal ezen törvénynek van alávetve. Azonban az eszméletes élet, a pusztán természeti élet hatalma alá vetvén azt ily viszonyban tovább fejtí, észí és szabad életté emeli föl. Ezen fokra emelkedve . . . ő szabadon és szellemileg cselekszik . . . És éppen ezen . . . szabad munkásság az emberen rendeltetése, hova az embert fölmúlni a nevelés föladata.”⁴⁵

Amikor Hegel felismeri a nevelés nagy jelentőségét, rámutat azon korlátaira is, amelyek szerinte a legfontosabbak. Hangsúlyozza, hogy az ember bizonyos adottságokat hoz magával, amely korlátozza a nevelést. Kimondja azt is, hogy a nevelés nem irányulhat másra, mint annak kibontakoztatására, ami az emberben csíraszerűen adva van. Ez a gondolat abból a filozófiai álláspontjából fakad, hogy a világ fejlődése nem egyéb, mint az abszolút eszme potenciális tartalmának megvalósulása.

Ez a gondolat is megtalálható Warga János pedagógiai elméletében, de szerinte a környezeti tényezők is hatást gyakorolhatnak az ember vele született adottságaira, jó vagy rossz irányba terelhetik.

A nevelés tényezői Hegel szerint a család, az állam, az egyház és végül maga az élet. A nevelés kezdeti szakaszában döntő fontosságú a család szerepe. A családi élet egysége, a kölcsönös szeretet és bizalom a legfontosabb feltétele az egyén erkölcsi személyiséggé válásához. Ezt a hegeli elvet tartja szem előtt Warga János, mikor így fogalmaz:

⁴⁴ DÉNES Magda: *A neohumanizmus és a német idealizmus pedagógiája*. Bp., 1971. 97.

⁴⁵ WARGA János: *Neveléstan*. Kecskemét, 1845. 8.

„A szülék maguk a szó legsajátabb értelmében nevelők. A szülei ház szentegyház legyen, melyben a növendék semmi rosszat nem lát vagy hall. Egy nemes és szeretet által összefogott családi kör az, melyben az erkölcsiség elemileg inkább meggyökerezik, az erény leginkább tenyészik.”⁴⁶

FEHÉR, KATALIN

Hegels Ideen in unseren Schulbüchern im XIX-ten Jahrhundert

Weder die ungarische Philosophiegeschichte, noch die Erziehungsgeschichte beschäftigte sich nicht mit János Wargá (1804—1875) nach Verdienst, obwohl sein Lebenswerk — dessen grössere Teil in Schulbüchern veröffentlicht wurde — ein im Geiste Hegels erzeugtes philosophisches und pädagogisches System vertrat. Im ersten Teil ihrer Abhandlung bezeichnet die Verfasserin die Platz Wargás unter den ungarischen Hegelianern, und analysiert seinen im sogenannten „ungarischen Hegel-Streit“ eingenommenen Standpunkt. Dann zählt sie seine im Geiste Hegels geschriebene Schulbücher auf und analysiert die in ihnen auffindlichen Wirkungen ebenso wie die selbstständigen Eigenarten. Sie analysiert auch Wargás philosophisches System, welches in seinen logischen, naturphilosophischen, ethischen, rechts- und staatswissenschaftlichen, philosophisch-geschichtlichen und pädagogischen Schulbüchern publiziert wurden. Seine Ideen, die er seit den 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts auch als Professor verbreitete, hatten einen bedeutenden Einfluß an das ungarische Denken.

⁴⁶ WARGA János: *I. m.* 59.